

МИЛОВАН РАДОВАНОВИЋ

UDK 910

ОПШТИНА ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ
— ПРИЛОГ СИНТЕЗИ РЕЗУЛТАТА ТИМСКОГ
НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКОГ РАДА —

Студија о општини Велико Градиште представља резултат тимског научноистраживачког рада Географског института „Јован Цвијић” САНУ, у оквиру подпројекта „Примењена истраживања”, који се реализује према научноистраживачком програму Института за период 1986—1990. годину.

С обзиром да сваки тимски научноистраживачки подухват и у области фундаменталних и у области примењених истраживања отвара више значајних теоријско-методолошких, организационих, технолошких, информатичких и других питања, аутор овог прилога сматра за потребно да се некима од њих позабави како са општег принципијелног становишта, тако и конкретно — у смислу територијалног и функционалног (каузалног) обједињавања елемената и појава које се испољавају као целовити, више или мање интегрисани просторни (територијални, географски) систем. Овом приликом, у непосредној вези са задатком синтезе резултата о општини Велико Градиште, осврнућемо се на следеће теме:

— Напомене о примењеној географији и њеном посредовању између научног система географије и друштвене праксе.

— Синтеза и њено значење, с посебним освртом на нека теоријско-методолошка и гносеолошка питања експликације.

— Општина као територијална и друштвено-политичка целина, с кратком дискусијом о смислу и практичном значењу усмеравања једног дела истраживачког програма у области примењене географије као општини као реалној просторно-организационој и просторно-функционалној категорији.

НАПОМЕНА О ПРИМЕЊЕНОЈ ГЕОГРАФИЈИ

Појам примењена географија се данас само спорадично сусреће у научно географској терминологији, чак и у оним студијама и зборницима који су јасно оријентисани ка решавању друштвено-практичних задатака. Поникао је између 50-тих и 60-тих година овога века као реакција на ликвидаторска расположења према научној географији, која су имала најјаче упориште међу економистима, знатно више него међу природњацима из географији суседних и сродних наука. Познате су оновремене деградирајуће концепције, поникле у неким круговима догматске политекономске левичарске оријентације, по којима се предмет и задатак економске географије (све области географских наука изван „чисте“ физичке географије) своде на описивање размештаја материјалне производње, уз волунтаристички и нихилистички однос према природногеографским факторима и условима (период тзв. „дуализма“, односно „противприродне“, „надприродне“, економске, и „обезљубене“ физичке географије).¹

Иако „новије вејанија“ из стаљинистичког периода совјетске науке чису остала без одјека у нашој научно-друштвеној теорији и пракси, посебно код неких утицајних идеолога и економиста,² она нису битно нарушила концепцију о дијалектичком јединству географске средине и човека, која је на поузданим традиционалним основама доминирала у тадашњој југословенској географској науци. Међутим, већ тада, а и касније још више, нарочито до почетка 60-тих година, осетило се из бројних разлога слабење, те и прекидање веза између географских научноистраживачких програма и друштвеноисторијске праксе која се у нашој земљи већ деценијама креће између диригованог централизма и политичко-идеолошког патроната над усмеравањем развоја, на једној страни, и конфедералистичког расула националних економија и држава, на другој страни. У свим тим вијугавим фазама географија се нашаа на ветрометини оспоравања и деградирања не само као наука, већ и као васпитно-образовна област од посебног друштвеног значаја. Она није имала чак ни озбиљну шансу да бар посредством истакнутих појединаца буде увршћена у круг повлашћеног научног сервиса за идеје и потезе лансиране из центара политичке моћи, којима су обилато служили многи економисти, правници, политиколози, па и неки социолози. И тако се убрзо суштински променила позиција научне географије у социјалистичкој Југославији, у односу на ону ауторитативну позицију коју је географија задобила на друштвено-политичкој и уопште друштвено-историјској сцени, Краљевине Србије и међуратне Југославије. Ваља признати да су томе допринеле не само идеолошко-политичке догме које су игнорисале географски фактор и географску логику у креирању друштвеног и просторног развоја, већ и емпиријска криза традиционалне географије, чије су реперкусије имале озбиљног, али највише подстицајног

¹ Н. Н. Баранский, Страноведение и география физическая и экономическая. „Известия ВГО“, т. 79, вып. 1, Ленинград, 1946.

² Упор. В. С. Радовановић, Поводом једног новог прилога питању о променама и развоју географске средине. „Гласник“ Етнографског института САН, 1/1—2, Београд, 1952, стр. 297—340.

утицаја, на нови замах у развоју одређених географских научних области и дисциплина у водећим светским научним центрима. Из тих кризних преломних времена датира појам примењене географије, који само донекле покрива незаслужени помплекс инфериорности и фактички наглашава своју прагматичну усмереност. Од поменутих 50-тих година јављају се зборници и расправе под називом *géographie appliquée*, у англосаксонској литератури *applied geography*, и то спорадично, у руској као прикладная география. Карактеристично је да у англосаксонском научном свету није било толико напора око убеђивања научне и друштвене јавности у целисходност даљег постојања и развојка географије и као фундаменталне области знања и као научног система који усмерава свој истраживачки потенцијал ка решавању различитих практичних задатака, остварујући, при томе, тесну сарадњу са другим посебним наукама, теоријама и методама. Но без обзира на широки репертоар оваквих успешних примена, оне увек имају заједничке основне ните које се своде на:

а) еспликацију географске теорије и метода у познавању реалних диференцијалних просторних (географских) структура и система као закономерног израза територијалне организације елемената и појава, у њиховим међусобним просторним везама и односима (приступ и поглед који захтева пут од анализе обележја географског простора, преко географске диференцијације, односно дискретизације територије према критеријуму релативне хомогености, до региона као интегралне просторно-физичке и просторно-функционалне целине);

б) у тесној вези с претходним, јесте валоризација географског простора по датим елементима и условима, исказивања његових потенцијала, капацитета и ограничења, уз настојање да се довољно тачно покаже однос између географског простора и створених (материјализованих) ефеката људског рада, те и његових деструктивних (инкомпатабилних) и усклађених градитељских вредности;

ц) све што је наведено у претходним тачкама, узимајући у обзир многобројне имплиците садржане аспекте, појаве и елементе, налази се у функцији оптимизације територијалне организације елемената и њихових агрегата — људи, насеља, производње, потрошње, саобраћаја, услуга, културних и рекреативних потреба, при чему основну позицију у моделовању оптималних просторних структура, те и код решавања задатака квантификације критеријума оптималности, имају модели размештаја (преразмештаја) елемената.

Модели размештаја (модели стварности и модели будућности), без обзира на развојне задатке и циљеве, морају имати тачно утврђене територијалне параметре и изпрограмиране развојне фазе које теже ка минимизацији сумарних преразмештаја, те и ка остварењу услова минималног утрошка енергије, простора, времена, новца. Тиме ступају у први план локациони фактори и географска дистанца као физичка и енергетска (економска) величина. Овако постављени принципи и критеријуми оптимализације територијалне структуре имају, код конкретне примене, најмање три битна ограничења, која у реалној просторној и друштвеној констелацији, различито делују, или се на различите начине

међусобно билансирају: од доминантног значаја једног од њих, до избалансиране партиципације и суперпонирања сва три. Овде се мисли на

1) Еколошку ситуацију и критеријуме који се све чешће експонирају као први услов просторно-развојних и друштвено-развојних решења, те и њиховог концепта.

2) Културно-цивилизацијску, културногеографску и етногеографску компоненту која никада није ирелевантна просторно-развојним концепцијама и моделима, али која у одређеним регионима и политичкогеографским целинама представља један од примарних индикатора и чиниоца развојне политике.

3) Постојеће и потенцијалне политичкогеографске и геополитичке констелације, које се у конкретним макрорегионалним и мезорегионалним целинама, из општих и дугорочних друштвених интереса, морају узети у обзир као корелат и модификатор развитка просторних система и структура (становништва, привреде, инфраструктуре и др.).

И тако су се већ деценијама аспекти и домени примењене географије кретали и са различитим успехом реализовали на многим задацима, у широком дијапазону развојних решења и алтернатива. У вези с тим не треба продржавати заблуду, која постоји код неких географа, да се између фундаменталне и тзв. примењене географије може извести јасно разграничење, нити је такав однос икада постојао у овој и другим основних наукама. Инсистирање на таквом захтеву је антинаучно, логички и епистемолошки неодрживо, а за географију и друштвену праксу штетно из многих разлога које не треба посебно објашњавати. Широка и светрана оријентација географске науке, особито њене теорије и методологије, ка постављању и решавању актуелних друштвених проблема, представља резултат реafirмације и новог узлазног тренда ове науке, који је у ери научно-технолошке револуције логичан, закономеран, историјски условљен. И баш су у оквиру таквих стремљења и преокупација настала изванредно значајна дела и научна открића, теоријска уопштавања и методолошке разраде, интердисциплинарне везе и нове дисциплине — које све заједно, на поузданим темељима класичне географске науке, представљају такав допринос научним основама система географских наука који је од суштинског значаја управо за научно утемељење друштвеног и просторног развоја, усмеравање друштвено-историјског процеса у географском простору.

Из свега што је напред речено може се довољно јасно сагледати став аутора о условно постављеном односу између фундаменталне и примењене географије. Аутор овог прилога чак сматра да из разлога стварних и актуелних друштвених потреба, са јасно постављеним циљем, треба у југословенској географији, те и у Географском институту „Јован Цвијић” САНУ, неговати и развијати апликативно усмеравање, које је на изванредан начин специфично и у системско-организационом смислу релативно аутономно. Мисли се на следеће околности и услове:

а) Апликативна оријентација, те и концепт пројекта, треба да реализују, за кратко време, оне теоријске приступе и методолошке поступке,

који ће најбоље послужити извршењу истраживачког задатка. Због тога је степен научне и друштвене одговорности, у сваком датом случају, веома изоштрен, јер је у директној релацији са друштвеном и планерском праксом. На оваквим пословима нема академског комодитета чак ни у најбољем значењу речи: научни радник је у оваквом пројекту лишен оног спокојства који је човеку „научног ентеријера“ неопходан да би дошао до сазнања и резултата који ће издржати проверу и критику. Зато се не ретко прибегава рутинском раду који најчешће ништа ново и значајно не открива, али је бар ослобођен ризика промашаја. Међутим, иако ризичан, напрегнут рад на практичним питањима понекад отвара нова истраживачка и методолошка поља, те и могућности за остварење научних резултата од фундаменталног значаја. У том погледу је у географији, као и у свакој другој науци, увек са више или мање успеха, функционисала повратна информациона и гносеолошка спрега.

б) Код примењених истраживања територијалних комплекса је неопходан тимски рад који има строга правила, како у опсегу расподеле задатака по дисциплинама и темама, тако и у комуникацији са другим научним подручјима и методама. Интердисциплинарне везе су нужне и чине један од битних услова успеха пројекта. При томе се у тимском раду треба добро чувати научно-стручног дилетантизма који није тако ретка појава код сложенијих задатака на којима раде некомплетни тимови са „свекомпетентним“ појединцима.

НАПОМЕНА О СИНТЕЗИ И ЊЕНОМ ЗНАЧЕЊУ

Као што је познато, појам синтезе се увек односи на међусобно повезивање сродних и квалитативно различитих елемената и појава које образују и одражавају неку целину. У дефиницији синтезних географских карата, одмах из позивања на основно значење овог појма (од грчке речи *synthetikios* — тј. „онај који повезује“) стоји да такве карте „одражавају појаву као јединствену целину на основу уопштавања и сумирања низа међусобно повезаних показатеља“.³

Независно од домета синтезе, тј. да ли се она односи на одређени ужи круг појава, или тежи за утврђивањем веза у оквиру читавог комплекса различитог степена сложености структуре, њено значење и смисао су увек у основи истоветни. Због тога је синтеза, исто као и анализа, један од најопштијих научних и филозофских појмова из кога се изводи аналогни општенаучни метод.

Пошто је у корену значења синтезе веза, као један од најопштијих појмова на коме почива научно мишљење и без којег је незамисливо познавање и самог себе и света који нас окружује, осврнућемо се укратко на тај појам, будући да он и логички, и гносеолошки, и експликативно, условљава синтезу. У расправи о методолошким основама корелационе анализе географских веза, *И. С. Михајлов* и *Л. Н. Самојлов* на-

³ Четырехязычный энциклопедический словарь терминов по физической географии. Москва, 1980, стр. 401.

глашавају да „свеопшта веза представља најсуштаственију закономерност која изражава материјално јединство света”. Исти аутори долазе до значајног закључка по коме су „веза и законитост појмови истог реда: законитост је постојана веза (повезаност) која се понавља и која је неопходна” (унутар неке целине, система — прим. М. Р.). Изводи се дефиниција везе, под којом се подразумева „нека сличност, усклађеност, подударност постојања и измена процеса и појава... као нека подударност или сједињавање њихових просторних и временских својстава... Две или више појава су повезане када је постојање или измена једне праћена изменом друге, по ма којем правилу које се у већини случајева може математички записати”.⁴

Често се из логички основаних разлога у географским и другим радовима оперише појмовима веза и однос, а код неких аутора се они спонтано схватају као аналогони. Међутим, веза и однос су блиски појмови, али између њих постоји и битна разлика. Наиме, док појам везе потенцира пре свега сагласност, усклађеност, у крајњој линији јединство, појам однос уводи аспект различитости. „Сама чињеница односа означава да постоје две стране које се једна према другој налазе у неком односу... Конкретизујући однос утврђују се закономерне везе и интеракције (узајамно деловање) различитог типа”.⁵

Главне категорије веза су функционалне и корелационе везе. Ове прве имају детерминистички, а друге вероватносно-статистички карактер. Географска наука оперише просторним везама које резултирају из објективне стварности географског процеса и логичко-гносеолошких и методолошких основа географских истраживања. Просторне везе такође могу бити функционалне и корелационе. Будући да су географски процеси вишефакторне природе и са више могућих исхода, просторне (географске) везе су претежно вероватносно-статистичке, односно корелационе, што се у првом реду односи на целовите географски системе који се карактеришу великим бројем елемената и скоро несамерљивим бројем веза различите природе и фреквенције. Ово питање су посебно нагласили *В. М. Гохман*, *Б. Л. Гуревич* и *Ј. Г. Саушкин* у својој познатој критичкој расправи о метагеографији, указујући на неопходност стохастичке анализе и ограничене могућности параметризације географских (територијалних) система.⁶ Међутим, у конкретној географској стварности је веома тешко, а често практично и немогуће, доследно извести разграничење између корелационих и функционалних веза и то не само из разлога што постојећа методолошка апаратура пружа врло ограничене могућности стохастичке анализе географских система, већ и због веома битног разлога да у конкретном простору и времену многе везе испољавају двојну природу — и стохастичку и детерминистичку, те се смисао и вештина аналитичког и сингезног познавања

⁴ *И. С. Михайлов, А. Н. Самойлов*, Методологические основы и общие вопросы корреляционного анализа географических связей. „Вестник МГУ”, серия географ., Но 3/1967, стр. 3—4.

⁵ *Ибид.*, стр. 3.

⁶ *В. М. Гохман, Б. Л. Гуревич, Ю. Г. Саушкин*, Проблемы метагеографии, „Вопросы географии”, сб. 77, Москва, 1977, стр. 3—14.

стања и понашања географских система не састоји у раздвајању ових двеју врста веза, које може произвести занемаривање једних на рачун других, већ у агреговању и идентификовању оних веза које су у датом случају битне за решавање проблема научног предвиђања и сврхисходног управљачког деловања. При разматрању овог питања од суштинског значаја, треба нарочито имати на уму чињеницу да се током највећег дела развоја географске науке, њене теорије и методологије, географска логика кретала и сублимирала у оквирима детерминистичког схватања света, које је објективно условљено огромном сумом емпиријског материјала и његовим синтезним уопштавањем до нивоа емпиријски изведених законитости географског процеса. У гносеолошком смислу, географске везе су — по правилу — агреговане и сублимиране до оног степена битности који реално изражава њихову детерминистичку (функционалну) страну и природу. О томе сведоче капитална научна дела класичне географије којима припада и научно дело *Јована Цвијића*, на типичним логичко-гносеолошким основама дијалектичког детерминизма.⁷

Тек у новије време стохастичка анализа географских веза у територијалним системима и структурама разоткрива пространо и тешко савладиво подручје корелационих веза вероватносно-статистичког карактера. На том плану су у методолошком, технолошком и информатичком погледу остварени значајни резултати, али они само делимично разрешавају увек деликатно и сложено питање синтезе, која и у првој, и у задњој инстанци, почива на анализи, селекцији, агреговању и апстраковању просторно изражених веза ма које природе, смера и фреквенције, те и на разоткривању односа (интеракција) елемената и појава у географском простору.

Према мишљењу аутора, поступак синтезе главних резултата научноистраживачког пројекта о општини Велико Градиште би требало да садржи:

а) Општа, начелна питања, која су у досадашњем излагању делимично покренута; њих тек треба на следећим истраживачким задацима продубити и методолошки конкретизовати.

б) Парцијалне синтезе у опсегу одређеног круга елемената и појава, које се поглавито заснивају на функционалним везама у сфери природних чинилаца и елемената, на једној, и антропогених (демографских урбаних, туристичких, привредних, инфраструктурних и др.), на другој страни. Посебно је потенцирана веза између локационих погодности за поједине делатности и функције и аналогне територијалне диференцијације геопростора применом критеријума повољности и ограничења.

ц) Корелационе везе нису овом приликом третиране првенствено из разлога што оне треба да буду рађене током већег дела истраживачког процеса, уз ангажовање читавог истраживачког тима. Осим тога, неопходан је избор и систематизација корелативних индикатора и исказа, при чему се мора посебно водити рачуна

⁷ М. В. Радвановић, Елементи дијалектичког и системско-структурног приступа у Цвијићевој концепцији изучавања насеља. Научно дело Јована Цвијића. „Научни скупови САНУ”, Београд, 1977.

о степену и начину уопштавања основних и типичних веза. Такође треба нагласити да извршење овог и свих осталих задатака у односу на аспекте и нивое синтезе директно зависи од целовите и уређене базе података. И поред тога, аутор сматра да ова студија, као први конкретни резултат на пројекту примењених истраживања, представља добар почетак и драгоцену искуство за још квалитетнију реализацију следећег задатка.

д) Закључна синтезна уопштавања дата су у облику битних налаза о просторно-физичкој и просторно-функционалној структури општине Велико Градиште и могућностима њеног развојног усмеравања.

ОПШТИНА КАО ТЕРИТОРИЈАЛНА И ДРУШТВЕНА ЦЕЛИНА И ПРЕДМЕТ НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКОГ РАДА У ОБЛАСТИ ПРИМЕЊЕНЕ ГЕОГРАФИЈЕ

Као управно-територијална (административно-територијална), просторно-организациона и друштвено-политичка заједница (ДПЗ), општина (комуна) чини једну од релативно стабилних категорија друштвено-политичке организације простора која је спроведена у читавој Југославији. При томе је постављање мреже општина у великој мери прилагођено географским, историјским, урбано-руристичким, административним и другим детерминантама, а подударност или сличност општинских граница претходних управно-територијалних јединица (срезава, котара, каза итд.) је на великом делу југословенског простора очигледна. Осим тога, у највећем броју случајева општински центри Србије (изван градских заједница општина) су градска насеља, међу којима има више некадашњих варошица (према систематизацији насеља Србије која је установљена Законом из 1866. године и није се битно мењала до 1953. године).

Општине представљају, дакле, једну од основних хијерархијских категорија територијалне организације која почива на критеријумима географске целовитости, релативне хомогености, комплементарности и функционалности. У свакој конкретној ситуацији испољавају се различити односи наведених критеријума, те проучавање и познавање ових односа има практичан значај, првенствено са становишта општималности просторно-функционалне организације система друштва. Критеријум општималности просторно-функционалне организације (којим се, уопште узев, у многим расправама углавном начелно оперише), треба свести на рационалне параметре и мере, што није нимало једноставан задатак. Извршењу тог задатка нужно претходи јединствени систем индикатора, параметара и мера који није целовито постављен и изграђен. Располаже се, међутим, богатим емпиријским наслеђем које је условљавало сличност или истоветност територијалног модела организације друштва и управљања на нижем и средњем нивоу система територијалних јединица, и то у условима различитих друштвено-економских и политичких система: насеља, катастарске општине, месне заједнице и заједнице сеоских насеља са локалним центром, општине као административно-територијалне и друштвено-политичке заједнице. Отуда је очигледан високи степен територијалне подударности турских каза и неких потоњих сре-

зова, између предратних и послератних срезова (до њиховог укидања) и садашњих општина, између садашњих месних заједница и некадашњих општина (пре укидања срезова) итд.

Поменуће аналогije потврђују интуитивну и рационалну примену географске логике у територијализацији друштвене организације, али и њену историчност, социолошку и економскогеографску одређеност. Битна је околност да основне територијалне јединице, које умногоме имају карактер геостатистичких категорија (статистички кругови, пописни кругови, насеља — насељена места, катастарске општине) наступају као базни елементи и параметри (константе) целокупног система територијалне организације друштва, те и аналогног статистичког система територијалних јединица утврђеног предлогом Савезног Закона о јединственој евиденцији територијалних јединица.⁸ У том систему општинае такође представљају константу, тј. обавезну категорију чврсто одређеног хијерархијског ранга, која има средишњу, умногоме интегративну позицију између подређених елементарних, и надређених — виших просторно-функционалних целина и ДПЗ (покрајине, републике). Таква позиција претпоставља вишестрани истраживачки интерес који је знатним делом релевантан већ истакнутом проблему и задатку оптимизације. Са становишта примењене географије и географске науке уопште, тај задатак се своди на оптимизацију територијалне организације у просторно-физичком и просторно-функционалном смислу.

На крају овог одељка треба напоменути да је и напред поменутиим Законом предвиђена „могућност увођења у јединствени регистар и територијалних јединица одређених према посебним критеријумима (у питању су природни, демографски, економски, функционални и други рејони), под условом да исти буду дефинисани статистичким круговима”.⁹ Компатибилност таквих рејона са базном статистичком јединицом је важан услов који треба у примењеним географским истраживањима следити. Продубљена истраживања ове врсте, развијајући их паралелно и спрегнуто са текућим и будућим проучавањима општина, показале у сваком конкретном случају рационалност и оптималност њихове територијалне структуре, величине и просторно-функционалне организације.

ЕЛЕМЕНТИ И НАЛАЗИ ПАРЦИЈАЛНИХ (СЕКТОРСКИХ) СИНТЕЗА НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКОГ ПРОЈЕКТА О ОПШТИНИ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ

Као што је најављено и образложено у претходном излагању, тежиште синтезних уопштавања и налаза креће се, овом приликом, у границама одређених подсистема елемената и појава, што имплицира претежно секторски — парцијални домет, из кога ће уследити сублими-

⁸ Упор.: Програм активности на припремама, спровођења и извршавању пописа становништва 1991. године. Савезни завод за статистику, Београд, септембра 1985; М. В. Радовановић, О мрежи и систему територијалних јединица, „Статистичка ревија”, год. XXXV, бр. 1—2, Београд, 1985, стр. 118—124.

⁹ М. В. Радовановић, Ибид., стр. 121.

рање неких веза ширег значаја и домета. Такође се напомиње да овај део прилога резултира искључиво из истраживачких резултата научних радника који су директно суделовали у изради студије о општини Велико Градиште.

1. Положај општине Велико Градиште¹⁰

Аспекти проматрања положаја су историјскогеографски, економскогеографски и регионалногеографски. Логично је да се они међусобно прожимају, при чему се положај територије (општине) доводи у функционалну везу са физичкогеографским детерминантама (константе) и временски променљивим историјским и историјскогеографским процесима и констелацијама. Доминантну позицију у функционалној интеракцији територије има насеље Велико Градиште као централно место, језгро (core) територијалног система Општине и средиште Браничева као историјскогеографске целине. Због тога положај и вишевековни континуитет насеља Велико Градиште (са одређеним прекидима због бурних историјских промена) наступа као диференцијална категорија првога реда која је имала одлучујући утицај на организацију простора и гравитацијско-функционалне везе, чији се домет и интензитет мењао кроз историјске епохе и фазе, да би између два светска рата, као и у послератном периоду, у погледу просторних веза био сведен углавном на данашње општинске границе. Близина Пожаревца као центра знатно јачег утицаја и ексцентричан положај Великог Градишта као граничног места на Дунаву условљавају преламање гравитацијских веза и утицаја који се нарочито осећају у рубним деловима Општине.

Основне природне детерминанте положаја састоје се у следећем: долина и речни ток Дунава на самој граници између најисточнијег дела перипатонске Србије у прибердапском простору — и дна Панонског басена и огранака Карпата; долина и речни ток Пека који има маркантну улогу за непосредно повезивање градиштанско-толубачког дела Подунавља са Великим Поморављем, односно Пожаревачком Моравом (због чега неки аутори овај простор сврставају у Пожаревачко Поморавље). Положај на десној обали Дунава, у непосредној близини утока Пека у Дунав, чини кључну детерминанту формирања градиштанског локалног чворног рејона одређених центрипеталних својстава које пулсирају неједнаким интензитетом и дометом, зависно од историјског процеса. Истим детерминишућим условима је предодређено настајање античког насеља *Pincium* код данашњег Великог Градишта, на путу *Viminacium-Ad Malum* (Костолац-Видин), који прати римски *Limes*. Дакле, гранични положај, од римских времена па до данас, уопште, речна лука на великој дунавској артерији, положај на контакту Балканског полуострва и панонско-карпатске области — били су и остали маркантна предиспозиција лоцирања Великог Градишта у том делу подунавског простора. С обзиром да се ради о релативно непроменљивим природногеографским

¹⁰ Аутори прилога о положају др Михајло Костић и Дејан Борћевих; коришћени су и поједини налази др Олге Савић.

константама, логично је и географски закономерно да на означеном простору настане и кроз све историјске ветрометине опстане средиште које је увек интегрисало већи или мањи део свог браничевског залеђа, из чега проистиче и функција управног, привредног, саобраћајног, културног и граничарског локалног, уствари микрорегионалног центра истоимене комуне.

2. Природни комплекс и природни потенцијали¹¹

2.1. Геолошка грађа и геоморфолошки услови. — У геолошкој грађи преовлађује кенозојски комплекс седиментних стена, где највеће простраћење имају делувијално-пролувијални седименти тзв. „кличевачке серије”. У основи кенозојског комплекса су кристаласте формације које се на површини јављају само у уском појасу између Рама и Затоња. Преко кличевачке серије леже еолски лесоидни пескови наталожени током аридног климата (средњи и горњи плеистоцен). Континентални лес из Риса и Вирма је јужно и југозападно од претходне зоне. Од посебног су значаја алувијалне насlage Дунава са фашијама старача, поводња и корита, и Пека са фацијом корита и местимице поводањском фацијом. Терени су просечени системом раседа различите оријентације.

Положај територије Општине са његовим доминантним природним одликама, геолошка грађа у чијој се структури запажа значајан утица климатогеног фактора, снажно деловање флувијалног процеса (долине Дунава и Пека) и процеси стварања еолског рељефа, условили су кроз своје многострукне везе специфичну геоморфолошку структуру и генезу која је од изванредног значаја за развитак насељености и пољопривредну производњу.

Развитак флувијалног рељефа одвија се кроз три основна структурна комплекса (по *М. Ракићу* то су пребасенски, басенски или банатско-моравски и постбасенски или дунавски), од којих други и трећи условљавају настајање једне од основних карактеристика природног геосистема овог краја. Други комплекс, који је уједно и фаза, има велики значај за оријентацију система Пека ка северозападу (веза између процеса басенске фазе са ровом Мајиловац), док се у трећој фази (по *Ч. Милићу*) формира систем Пека „на исушеној језерској акумулативној равни у постпанонско доба”. Од тог времена Пек изграђује делту широког распона (констатује се према вршненој стратификацији) која је имала снажан утицај на потискивање Прадунава према северу. У истом левантском добу постоји језерски залив између планине Локве и раседног отсека у тополовичком потезу, који је отоком дуж Бердапа био повезан са Влашко-пантијским басеном. У доњем плеистоцену образује се на исушеној левантијској језерској равни ток Дунава који због успора воде пред Голубачком клисуром образује низ рукаваца. Уствари, већ од ушћа Млаве Дунав у својој алувијалној равни гради због поменутог

¹¹ Геолошку грађу и геоморфолошке процесе (са картографским прилозима) обрадили су др *Чедомир Милић*, др *Милош Зеремски* и мр *Борут Кирбус*; климатске и хидролошке карактеристике мр *Верка Јовановић*; природне потенцијале *Јасмина Костић*; посебна педолошка, биогеографска и еколошка истраживања нису обављена.

успора низ рукаваца, док се утицај Пека наставља и у постлевантској фази стварањем плавине распона око 5 km. Непосредна веза између ерозивно-акумулативног процеса у долинама и сливовима Дунава и Пека испољава се, такође, и померањем Пека ка истоку за око 2 km под утицајем матице Дунава, услед чега је долина Пека у свом меридијанском делу низводно од Раброва асиметрична (десна, стрмија страна, са уском алувијалном равни, лева, знатно шира). У закључном делу својих разматрања о еволуцији флувијалног рељефа *Ч. Милић* наглашава да се овај процес „одвијао у условима разноврсних тектонских гитања и климатских промена у току квартара. Закључно са интергацијацијом Миндел-Рис клима је била медитеранска, што се поклапа са периодом образовања површи и егзистовања рукавца дуж Затоњске удолине. Међутим, после тога клима постаје све ариднија, тако да речни токови све мање меандрирају дуж својих алувијалних равни, што има за последицу усцање ширих или ужих тераса. А то је праћено и одговарајућим педогенетским процесима на земљиштима долињских дна и побрва. У последње време ови процеси обележени су ослатињавањем дуж Дунава, које је све присутније због издизања издани изазваног Бердапском акумулацијом”.

За геоморфолошку еволуцију и структуру, морфоластику и улогу геоморфолошких услова у антропогенном процесу, те и за шестоструке непосредне и посредне везе између природног комплекса, посебно његове геолошке, геоморфолошке, климатогене, хидролошке, педолошке и фитогеоцењолошке компоненте — и антропогеног коришћења земљишта за насељавање, производњу и друге активности, особити значај има еолски рељеф, коме је у студији *М. Зеремског* основано посвећена нарочита пажња. Сложене морфогенетске везе између еолског и флувиоденудационог процеса се најбоље запажају на дунавском Кисилевачком рукавцу — данашњем Сребрном језеру, које има истакнуту туристичку и еколошку функцију (непосредни израз ових веза су стараче са предалицама и мочварним теренима и дине са интерколинским депресијама у живом песку). Поменута интеракција је карактеристична и за слив Пека (ства рање плећатих површи и тераса са наслагама леса и лесоидног песка).

Еолски рељеф је млада плеистоцено-холоцена творевина коју чине лес, песковити лес и песак. Покрива преласну фосилну и рецентну топографију (прву чине плиоценска-левантијска површ, брдо Горица од прекамбријских кристалстих стена и висећи део долине Дунава; другу — долине Дунава и Пека). Издвојена су четири арсала еолског рељефа: то су пешчаре Градиштанско-голубачка, Затоњско-рамска, Рамски ритови (Хумке) и Островичка. Све су искључиво климатогеног порекла и у недавној прошлости биле су спојене „у јединствени еолски прсео који се протезао од Голупца, тачније Радошевца, до Рама”. У његовој основи је лес и песковити лес који континуелно прекрива плиоценску подлогу. Еолски пескови су холоцене старости и у периферним деловима дине су под педолошким покривачем (хумизирани песак). Градиштанска пешчара је скоро прекривена хумизираним песком те се „успешно користи у обрадиве сврхе” (*М. Зеремски*). У систематизацији генетских типова рељефа *Б. Кирбус* наглашава да су дине стабилизowane природним биљним формацијама, затрављивањем и пошумљавањем, а фосилизација живог песка је углавном резултат човековог деловања.

2.2. Климатске и хидролошке особине. — Климатске прилике и услови у општини Велико Градиште се, уопште узев, могу сматрати повољним. Клима је умереноконтинентална са јасно израженим годишњим добима. За температурни режим је карактеристична већа колебљивост минималних температура као последица утицаја хладних ваздушних маса са севера. Коefицијент варијације показује учесталије јављање минималних температура у пролећним и јесењим месецима, услед чега је вегетациони период скраћен, „а опасност од смрзавања појединих повртарских култура повећана” (В. Јовановић). Релативна влажност је оптимална захваљујући близини Дунава и испаравању са површине Сребрног језера. Плувиометријски режим је средњоевропски (највећа количина падавина је у пролеће, а најмања у јесен и почетком зиме). Ослања се и утицај медитеранског pluвиометријског режима кроз појаву секундарног минимума падавина крајем лета и почетком јесени. Специфичну климатску особину представља велика честина дувања кошава која условљава општрије зиме. По честини на другом је месту источни ветар а тек онда северозападни и западни. Јесен је топлија од пролећа што је повољно за биљне културе које дозревају касније (кукуруз, неке врсте воћа, винова лоза), као и за продужење туристичке сезоне до краја септембра. У летњој сезони су климатске прилике приближно оптималне, посебно у придунавском северном делу територије (неповољни ефекат високих летњих температура ублажавају Дунав и Сребрно језеро), те несумњиво постоје добри услови за развој климатско-рекреативног туризма. Као посебна тема синтезног мултидисциплинарног карактера је медицинско-еколошка, због одређених индиција о вези између геоморфолошко-климатогеног фактора и неких патолошких појава.

Хидролошки подсистем природног комплекса општине Велико Градиште показује неколико упадљивих специфичности које су од великог значаја за привредне активности, саобраћај, искоришћавање територије, водоснабдевање, изградњу дренажно-иригационог хидротехничког система, рекреативни туризам итд. Ове особености су изразито диференцијалне и захтевају планско коришћење и системски постављену координацију. На првом је месту моћни ток Дунава као значајни чинилац привредног развоја (пристаниште у Великом Градишту, царинска зона, зимовник за време трајања леда, обилне количине воде у приобалном појасу за индустријске и друге потребе). Сребрно језеро у затвореном рукавцу Дунава је хидрографски објекат од прворазредног значаја за туристичко-рекреативне и еколошке сврхе, без видних трагова загађења, али уз потенцијалну опасност од вишеднег насеља. Пек са својим хидрографским системом има нестабилни режим бујичарског карактера: у доњем току и при ушћу у Дунав Пек се излива и плави околне терене просечно сваких 9—10 година; у летњем периоду је у доњем делу тока протицај мањи него у средњем: квалитет воде је променљив а густина речне мреже се у току године мења од 615 m/km², до 300 m/km². Велико Градиште и околни терени су заштићени од високих вода Дунава и Пека црпним станицама и дренажним бунарима. Насупрот таквом богатству у води у придунавском делу Општине, као и поред Пека, унутрашњи терени оскудевају, те је главни водопривредни проблем изградња хидротехничког система са двоструком функцијом: наводњавање у сушном периоду и одводњавање за време високих подземних вода.

Притоке Сираковачке реке и других мањих токова се повремено понашају као периодични токови, а антропогени утицаји кроз изградњу насеља у њиховим изворишним челенкама условљавају појаву јаких бујица које неповољно утичу на квалитет воде у Сребрном језеру.

2.3. Валоризација природних услова за развој појединих грана привреде и за насељавање. — Валоризација је извршена утврђивањем параметара и њиховом квантификацијом, из чега резултира квалитативно одређење природних услова са њиховом тачном рејонизацијом. Поступак синтезе услова и њихове оцене је изведен у односу на шест категорија коришћења природних потенцијала.

I) *Валоризација природних погодности за пољопривредну производњу* узима у обзир 4. параметра (критеријума) и то: нагиб земљишта бонитет, висину подземних вода и степен ерозије. На основу тога утврђене су 4 категорије земљишта по степену погодности за пољопривредну производњу: приоритетна, повољна, мање повољна и неповољна земљишта. Територијална диференцијација показује да је 74,1% површине Општине погодно за пољопривредну производњу, и то претежно ратарску.

II) *Зоне погодне за шумарство* су највећим делом одређене према распрострањености рецентне ерозије која угрожава 32,4% територије Општине. Тиме би се и стање шумског фонда, који је због антропогених утицаја веома редуциран (свега 9,7% површине је под шумом) битно побољшало, са веома повољним даљим еколошким ефектима.

III) *Валоризација природних погодности за лоцирање и размештај индустрије* је најпре утврдила битне локационе услове у које спадају: а) терени погодни за изградњу, б) снабдевање водом и енергијом, ц) повољности за одвођење отпадних и искоришћених вода, д) услови минималног загађивања животне средине. За сваку категорију услова одређено је по 4. параметра, чијом синтезом су утврђене 4 категорије локација индустрије према степену повољности — слично поступку у вези пољопривреде. Према томе, утврђивањем критеријума објективних услова и њиховом параметризацијом изведени су конкретни локалитети и зоне за даљи развој индустрије. При томе су примењене три основне детерминанте: близина воде (река), стабилност терена и минимални нагиби. Изведени нивои природних погодности су доведени у везу са економским критеријумом. То конкретно значи да су најповољније оне локације и зоне које практично не захтевају скоро никаква улагања за побољшање природних услова. Нижи степени погодности подразумевају све већа додатна улагања, особито у вези водоснабдевања. Осим тога, водило се посебно рачуна о услову да најповољнији локалитети и зоне немају велике захтеве за пољопривредним земљиштем. У студији није јасно утврђен однос повољних локалитета и климатског фактора, посебно према доминантном ветру, уз напомену да је ова релација вероватно изостављена због напред постављеног услова минималног загађења средине.

IV) *Зоне и локалитети погодни за развој туризма* се везују скоро искључиво за Дунав, односно Сребрно језеро (рекреативни туризам, викенд туризам, спортови на води, ловни туризам).

V) *Валоризација природних погодности за становање* полази од критеријума повољности у које спадају нагиб терена, стабилност терена, плавност и висина подземних вода, могућности водоснабдевања и одвођење фекалних вода, а као додатни критеријум узима се и експозиција. Параметризацијом ових критеријума утврђене су четири категорије повољности које су конкретизоване кроз територијалну диференцијацију Општине.

VI) *Зоне погодне за саобраћај* се логично најпре везују за долине Дунава, Пека и неке друге правце, и то за магистрални, регионални и локални саобраћај. Даља разрада студије подразумева додатна истраживања и израду прогнозних варијанти за саобраћајну мрежу и њену конфигурацију, затим синтезно решење робног и путничког речног саобраћаја и односа речног саобраћаја и путне мреже.

3. Становништво — демографски развитак¹²

Положај на дунавској магистралној саобраћајној артерији (Тиберијев и Трајанов пут из римских времена који повезују провинције Горњу Мезију и Дакију) и повољни природни услови чине основу веома раног, античког развитака насељености, са праисторијским коренима. Кроз позније историјске епохе смењују се периоди стабилних и нестабилних политичких и друштвених прилика који проузрокују крупне sukcesивне промене у развиту насељености и демографским особеностима општине Велико Градиште.

Особености демографског подсистема могу се довољно прецизно пратити посредством виталне и пописне статистике од 1866. године. Од тада, па до 1910. године, изаваја се период изразитог демографског раста у коме суделују и витална и миграциона компонента. Зато је пописом из 1910. године забележен највећи број становника за протеклих 115. година (1866—1981). Но већ крајем овог периода запажају се појаве карактеристичне за демографску транзицију, које се манифестују кроз смањење natalитета и фертилитета, те и недовољну репродукцију становништва. Оне постепено воде у депопулацију коју потенцирају демографски губици у ратовима 1912—1913, 1914—1918. и 1941—1945. После компензационих раздобља поново се успостављају депопулациони трендови по којима је општина Велико Градиште једно од типичних подручја биолошке депопулације (негативна стопа природног прираштаја). Ова појава се објашњава као резултат деловања читавог комплекса чинилаца из сложене друштвено-економске, социјалне и социопсихолошке, културне сфере, у несумњивој је вези са суштинским променама вредносних критеријума, али не само у датом случају, већ и на много већем простору уже Србије и Војводине, нису довољно разјашњене везе између очигледно аутономног понашања демографског хомеостазног система и наведених чинилаца. Демографске последице, како квантитативне, тако и квалитативне, депопулационих трендова су добро познате и нису

¹² Прилог о становништву обрадила је у студији *Гордана Војковић*.

својствене само овој популацији (убрзано старење становништва, пораст опште стопе смртности, посебно мушког становништва старосних група 25—54. године, даље редуцирање контингената деце и радно способног становништва, итд.), услед чега се континуелно смањује укупно становништво. За сада нема никаквих индиција да се у текућем међуполитском (1981—1991) и предстојећим периодима до краја овог и почетком следећег века могу очекивати промене демографске ситуације у смислу заустављања депопулационих трендова, и поред досадашњег позитивног миграционог биланса. Јер тај биланс условљава миграциони прилив у насеље Велико Градиште, док сва остала насеља Општине имају негативни миграциони биланс, исто као и негативне стопе природног прираштаја. Треба посебно нагасити да значајну компоненту оваквог стања чини спољна миграција којом је захваћено чак 12,9% од укупног становништва Општине. Међутим, не треба сматрати да ова чињеница има битну улогу у укупном понашању демографског подсистема чији су корени знатно шири и дубљи.

Према томе, један од основних, суштинских проблема садашњег и будућег друштвено-економског и културног развоја, проистиче из дубоких поремећаја у демографском развоју, који доводи у питање скоро све развојне циљеве и програме. С обзиром на ту чињеницу, која се данас сматра једним од кључних питања друштвеног развоја и друштвене репродукције уже Србије и Војводине, ни локална, нити регионална друштвено-политичка заједница, не смеју да оклевају у предузимању добро промишљених, програмираних и дугорочно усмерених мера активне популационе политике. На том плану не треба очекивати никакве спектакуларне догађаје (с обзиром на природу и законитости понашања демографског система), али ће систематско и зналачко деловање сигурно дати резултате од општег друштвеног значаја и интереса.

4. Привредне и друштвене делатности¹³

Општина Велико Градиште припада групи недовољно развијених општина СР Србије, према стандардним показатељима степена развијености. У оквиру ове тематике, посебно су обрађене пољопривреда, просторно-привредна структура, друштвени стандард и друштвене делатности (не у потпуности), док у радовима о мрежи насеља (*Радмилко Јовановић* и *Дејан Борђевић*) и Великом Градишту као општинском центру (*Олга Савић*) налазимо опсервације и показатеље који су релевантни проблематици привредног и друштвеног развоја, пре свега са становишта функционалне усмерености и просторно-функционалне организације. Свим овим опсервацијама и њиховој просторној конкретизацији одлично служе квалитетни картографски и други графички прилози који су делом аналитичког, а још више синтезног, уопштавајућег карактера. Због тога им корисник резултата студије о општини Велико Градиште треба да

¹³ Део студије о пољопривреди урадила је мр *Марина Тодоровић*, просторно-привредну структуру *Драгољуб Живковић*, а друштвене делатности *Бранка Тошић*.

посвети посебну пажњу. Аутор такође, упућује кориснике да код упознавања резултата целокупне студије, посебно њених делова из области привредно-друштвене сфере, имају у виду њену превасходну просторну и геосистемску усмереност, која се битно разликује од стандардних аналитичко-синтезних обрада производних и друштвених делатности. Уосталом, у таквој оријентацији и лежи смисао и друштвено-практични значај примењеногеографских истраживања.

4.1. Пољопривреда и њени развојни правци кроз пољопривредно искоришћавање земљишта. — За општину Велико Градиште је битно нагласити да у структури националног дохотка пољопривреда учествује са 54% (индустрија са 16%, трговина и угоститељство са 20,7%). Однос индивидуалног и друштвеног сектора је у границама просечних показатеља ове врсте за Србију (94,7 : 5,3%). У структури пољопривредног земљишта изразито доминирају оранице и баште са уделом од 80% у 1984. години. Парцеле пољопривредног земљишта су уситњене и разбацане, али се на том плану ситуација побољшава комасацијом, уз напомену да неконтролисано инсистирање на комасацији може условити негативне геохемијске и еколошке ефекте. Карактеристично је да се велики напредак у техничкој опремљености пољопривредних газдинстава не може ценити као рационалан (године 1983. број трактора у Општини је износио 3021, при просечној величини парцеле од 0,57 ха).

За утврђивање синтезних показатеља о правцима искоришћавања пољопривредног земљишта коришћене су методе разрађене у Одељењу за аграрну географију Пољске академије наука, које су у европским и светским размерама прихваћене и примењене. Следећи ову методологију утврђена су три основна правца коришћења пољопривредног земљишта и то: 1) апсолутни доминантни пољопривредни правац, 2) доминантно пољопривредни правац са учешћем шума и 3) претежно пољопривредни правац са већим учешћем шума. По истом методу, који је у основи синтезни, утврђени су правци искоришћавања ораница (6. правца) и основни правци развоја сточарске привреде (5. правца). Тешње и ефикасније повезивање примарне пољопривредне производње са прехрамбеном индустријом треба да представља једно од основних интегративних усмеравања у даљем привредном развоју општине Велико Градиште.

4.2. Просторно-привредна структура. — У посебном прилогу (*Д. Живковић*) детаљно је разрађена просторно-привредна структура општине Велико Градиште разматрањима о економским факторима и условима развоја привреде, затим поступком анализе степена привредне развијености и утврђивањем циљева, могућности и правца даљег развоја. Применом више показатеља показана је већ напред поменућа недовољна развијеност Општине, заправо њено знатно заостајање у односу на средње вредности показатеља степена развијености Подунавског региона и СР Србије. Као специфична појава у претходном контексту истиче се високо учешће индивидуалног сектора у остваривању укупног дохотка (42,7%) које је условљено великим уделом пољопривреде у укупном дохотку. Посебну пажњу заслужује чињеница о веома ниским инвестиционим улагањима (свега 1,2% од укупних инвестиција Подунавског региона),

што се може објаснити као последица изразитог заостајања у развоју индустрије, претежно пољопривредног карактера Општине и доминације индивидуалног сектора, те и запостављања примарне производње на плану инвестиционих улагања; осим тога, погранични положај Општине, уз одсуство било каквих интегративних привредних функција са суседном Румунијом представља, по свој прилици, један од чинилаца такве неповољне позиције у политици привредног развоја.

Највећи део рада о просторно-привредној структури има аналитички карактер. Синтезне релације углавном долазе до изражаја кроз разматрања о вези између природних услова и привредног развоја, као и кроз показатеље о концентрацији и дисперзији производних активности. Појава концентрације се односи искључиво на индустрију која је у целини смештена у Великом Градишту због свих неоспорних предности његовог положаја и релативно развијене инфраструктуре. На основу тога се сматра да и у будућности индустрију треба развијати у општинском центру „због пристаништа и позитивних екстерних економија које ће се јављати због бољег међусобног повезивања индустријских грана” (*Д. Живковић*). И поред такве убедљиве економске логике поставља се питање да ли се она мора у просторном погледу до таквог степена консеквентности следити и када је у питању прехранбена индустрија, која се у опсегу посебних развојних циљева препоручује као једна од основних развојних оријентација предодређена природним условима. Аутору овог прилога се чини умесним да поменуто питање нагласи и из разлога очигледне потребе за изградњом прерађивачких капацитета изван општинског центра, уз значајну напомену да њихова улога не би била занемарљива ни у контексту активне популационе политике која је илузорна без чврсте и конкретне економске и социоекономске основе. Осим тога, проблем о коме је реч треба проматрати и са становишта најновије развојне политике у Србији која отвара широке могућности приватном предузетништву и повезивању друштвеног и индивидуалног сектора. То се свакако не односи само на прераду и финализацију примарних производа (уз веома значајан услов њиховог високог биолошког квалитета), али је у овој општини то вероватно не само развојна шанса, већ и рационална компонента за улагање приватног капитала који ће се мање расипати на изградњу велелепних стамбених објеката у којима једва да има ко да станује. У сваком случају реално је очекивати да ће нови развојни програми у области индустрије, пољопривреде и туризма, одлучујуће допринети остварењу циља надпросечног темпа привредног развоја општине Велико Градиште, те и заустављању погубног процеса депопулације.

4.3. Друштвене делатности. — Део студије о друштвеним делатностима обухватио је здравствену заштиту, образовање и васпитање, дечје старање и социјалну заштиту. Из њихове подробно изведене анализе проистичу и синтезни налази који се односе на ниво развијености и особности територијалне организације.

5. Мрежа насеља и центара¹⁴

Мрежи насеља и центара, којој придружујемо и прилог о викенд изградњи (иако ова категорија насеобине није урбанистички артикулисана) посвећена су у студији четири рада који су међусобно комплементарни. С обзиром да су насеља по својим системскоструктурним својствима и функцији коју врше у простору, као и у односу на све људске животне манифестације, изразито интегративна категорија, логично је што је у оквиру ове сложене тематике синтезна компонента највише дошла до изражаја. Она се углавном односи на размештај и територијалну организацију мреже, утврђивање степена централитета у оквиру система из којег проистиче функционална усмереност и хијерархија система, дисперзију и концентрацију становништва, активности, функција, објеката, средстава, односно релативну хомогеност — хетерогеност структуре, гравитацијско-функционално зонирање територије које представља основу стварања нодалног (чворног) региона и неке друге аспекте.

Насеља општине Велико Градишта образују релативно хомогени систем будући да су централне функције слабо издиференциране и да је територијална организација мреже равномерна. Велико Градиште као општински центар нема јасније испољену улогу пола развоја. Од укупно 26 насеља само Велико Градиште има атрибуте града, док су разлике у степену централитета 25. сеоских насеља релативно мале. Применом синтезних показатеља издвојено је шест нивоа (типова) насеља који образују хијерархијску структуру система. То су општински центар (1), субопштински центар (Мајиловац и Средњево — 2 насеља), село са јаким центром (1), села са центром непољопривредних делатности (2), примарна села са нуклеусом непољопривредних делатности (6) и примарна села без нуклеуса (14). У погледу гравитацијско-функционалних веза поједина насеља у рубним деловима општине су под утицајем центара суседних општина. Код насеља Велико Градиште је испољена функционална и урбано-физичка диференцијација градске територије. Гравитацијско-функционална организација територије као израз утицаја Великог Градишта одражава се кроз настајање и диференцирање пет утицајних зона (управна зона, зона трговине, зона радне снаге, зона саобраћаја, остале утицајне зоне — школска, здравствена, туристичка и др.) и четири утицајне сфере (непосредна, стална, повремена и прелазна). Према томе, највећи део територије општине Велико Градиште је интегрисано нодалним регионом општинског центра.

* * *

Најављена закључна синтезна уопштавања се у овом прилогу не могу експлицитно нумеричким показатељима за све битне функционалне и корелационе везе, из разлога који су напред већ дати. Стога се најкраћим исказом та уопштавања своде на следеће квалификације:

¹⁴ Прилоге о насељима написали су мр *Радмило Јовановић*, *Дејан Борбевић*, *др Олга Савић* и *Иван Поповић* (положај места у мрежи насеља, насеља и центара, Велико Градиште-привредни развој, територијални раст, значај и утицаји у области, викенд изградња).

а) релативно повољан физичкогеографски, економскогеографски и регионални положај на дунавској међународној саобраћајној артерији, са неповољним компонентама ексцентричног пограничног положаја према румунском суседу са којим не циркулишу транзитни токови нити су у изгледу комплементарне делатности;

б) природни комплекс се у целини може ценити као изразито повољан за насељавање, даљи развој саобраћајне инфраструктуре, изградњу хидротехничког (иригационо-дренажног) система, унапређење пољопривредне (ратарско-сточарске) производње до нивоа високе продуктивности и квалитета природних производа, уз стимулативне мере на плану улагања приватног капитала и кооперације са друштвеним сектором; природни услови и локационе погодности отварају знатне могућности развитку рекреативног туризма и не представљају лимитирајући фактор за развитак индустрије, уз услов минималног и строго контролисаног загађивања животне средине;

в) демографска ситуација је критична због негативне стопе раста укупног становништва, биолошке депопулације и дубоко поремећених демографских структура; активна популациона политика, у склопу свесвестраног друштвено-економског и културног развоја, уз смишљено и дугорочно деловање у сфери вредносних хуманих критеријума, представља императив и незаобилазни услов друштвеног, економског и цивилизацијског просперитета;

г) степен привредне развијености је релативно низак, а досадашња инвестициона улагања у развој су недопустиво мала; неопходно је научно засновано програмирање развоја које ће активирати све потенцијалне изворе улагања у складу са посебним развојним циљевима;

д) друштвене делатности су такође недовољно развијене и захтевају знатно веће ангажовање друштвене заједнице у циљу остварења општих и посебних развојних циљева;

е) релативно хомогена територијална организација мреже насеља има своју позитивну страну у смислу просторно-функционалне равномерности њиховог развоја и диференцирања више локалних центара различите величине и степена централитета; истовремено, постојећа конфигурација мреже насеља умногоме минимизира улагање у насељску инфраструктуру.

Милован Радовановић

ОБЩИНА ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ — К СИНТЕЗЕ РЕЗУЛЬТАТОВ СОВМЕСТНОЙ НАУЧНОИССЛЕДОВАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ

Автор этой статьи обсуждает сперва некоторые вопросы прикладной географии, в качестве которой является совместная студия „Община Велико Градиште“ (придунайская часть северо-восточной Сербии), сделана сотрудниками Географического института „Иован Цвинич“ Сербской академии наук и искусств, под руководством профессора Александра Вельковича. Суть положения автора заключается в необходимости непрерывного поддержания теснейших связей между фундаментальными и прикладногеографическими исследованиями, даже при решении конкретных плано-практических задач общественно-экономического характера. В вводной части работы тоже рассматриваются фундаментальные понятия связанные с синтезирующим подходом, а затем положение и значение общин в качестве основной единицы в системе территориальной, общественной и политической организации югославского государства. В связи с этим, назначены роль ландшафтной и историкогеографической целостности в формировании сети общинных общественно-политических сообществ, а также и достаточно высокая степень пространственного (географического) совпадения современных общин с определенными категориями прошедших административно-территориальных разделений.

В следующих разделах статьи рассматриваются географическое положение общины Велико Градиште, природный комплекс и его потенциалы, с оценкой значения природных условий и ресурсов в процессах развития народного хозяйства и населенности территории. Сводная оценка природных условий и ресурсов проведена применением методов параметризации, квантификации и районизации. Особенное внимание уделяется характеристикам демографического развития и состояния демографической подсистемы, которая отличается, в основном, длительной сокрушительной биологической депопуляцией и заграничными миграционными потоками трудоспособного населения. Учитывая что то же самое явление (т.е. недостаточное возобновление поколений и ускоренное старение населения) обуславливает один из самых существенных проблем современного и будущего общественно-экономического развития Сербии, требуется неотложное проведение мер активной демографической политики. Исследование сельского хозяйства и его развития опираются на методологию разработанную в Отделении аграрной географии Польской академии наук. Следовательно, исследования показывают что надо различать три основные направления в использовании сельскохозяйственных земель. Сделан подробный анализ пространственно-хозяйственной структуры, с определяющим выводом о необходимости построения пространственно-производительных связей между сельским хозяйством и пищевой промышленностью. С точки зрения рациональной организации производственных функции и ее относительно равномерного распределения, существующую концентрацию промышленности в общинном центре Велико Градиште, обусловленную экономикогеографическим положением этого городка, нельзя дополнять и на счет добавочной концентрации пищевой промышленности. Кроме того, открыт и актуальный вопрос о реальных возможностях капиталовложения личных средств, в первую очередь со стороны большого числа рабочих, зарабатывающих за границе, в странах Западной Европы.

Вопросы развития населенных мест и центров, включая инфраструктуру и общественные деятельности, обсуждаются в студии подробно, с упором на их интегративную роль и значимость в функциональной организации территории. Для сети поселений характерны равномерное распределение, относительная однородность структуры и небольшие (кроме города Велико Градиште) различия в степени центральности. Применением синтезированных индикаторов в иерархии системы населенных мест выделены пять категорий центров и пяти зон влияния ведущего общинного пункта. В заключении статьи автор сформулировал самые главные выводы, на основе результатов научных исследований и научно обоснованных прогнозов и рекомендаций, содержащихся в студии.